

Gönderim Tarihi: 09.03.2016 Kabul Tarihi: 28.11.2016

ÜLKELERİN ZENGİNLEŞME HİPOTEZLERİ ÇERÇEVESİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN ÇÖKÜŞÜ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Şahin YEŞİLYURT*

AN ASSESSMENT ABOUT THE COLLAPSE OF THE OTTOMAN EMPIRE IN CONTEXT OF THE NATIONS' WEALTH HYPOTHESES

Öz

Günümüzde, devletlerin mevcut zenginlik ve yoksulluk durumlarına, geçmişte yaşamış oldukları tecrübelerine ve bu tecrübelerin sonuçlarına duyulan ilgi artarak devam etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan bu tecrübeleri incelemek ve mevcut zenginlikleri açıklamak amacıyla coğrafya, kültür, cehalet ve sömürücü/kapsayıcı kurumlar hipotezi gibi bir takım hipotezler ileri sürülmüştür. Çalışmada, bu hipotezler kapsamında Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı hakkında yapılan açıklamalar ele alınmıştır. Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışını açıklamada, coğrafya hipotezinin barındırmış olduğu varsayımların, Osmanlı İmparatorluğunu inceleme olanağı vermemesinden dolayı değerlendirme dışı bırakılmış; geriye kalan hipotezlerden sömürücü/kapsayıcı kurumlar hipotezi ile cehalet hipotezi kapsamında yapılan değerlendirmelerin yerinde olduğu, ancak kültür hipotezinin söz konusu durumu açıklamada yetersiz olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zenginlik ve Yoksulluk, İktisat Tarihi, Sanayi Devrimi, Osmanlı İmparatorluğu.

Abstract

Today, the attention on wealthy and poverty of states and its historical experience and result of the experience is growing. It is claimed that some hypothesis such as geography, culture, ignorance and extractive and inclusive institutions account for investigate of this experience and existing wealthy in historical process. This study basically stay on the collapse of the Ottoman Empire with scope of these hypotheses. Consequently, the explanation of the collapse of Ottoman Empire in which geography hypothesis is excluded because of the no possibility of giving any research. It is favorable, however, that the hypothesis of the remainder which are extractive and inclusive institutions hypothesis and ignorance hypothesis that

*Arş. Gör., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, e-posta: shnyslyrt@gmail.com.

explain the collapse of the Ottoman Empire, however we can say that it has been found to be insufficient the statement of the culture hypothesis in terms of assessment about the collapse of the Ottoman Empire.

Keywords: The Wealth and Poverty, Economic History, Industrial Revolution, Ottoman Empire.

1. Giriş

Zenginlik ve yoksulluk kavramları, insanlık tarihi boyunca gerek bireylerin gerekse devletlerin temel problematiğini oluşturmuş ve günümüze değin tartışılmalıdır. Bu tartışmanın odak noktası ise genel anlamda ve geniş bir düzlemde bir zenginliğin ya da refah artışının neden ortaya çıkmadığı şeklinde olmuştur. Başka bir ifadeyle, zenginliğin birey ve devlet bazında neden küçük bir kesimin tekelinde varlığını sürdürdüğünü ve bunlardan geriye kalan büyük çoğunluğun ise neden yoksullukla mücadele ettiği düşüncesi bu tartışmanın merkezini oluşturmuştur.

Tarihsel çerçevede toplumların geçmişlerine baktığımızda gerçekten de ilkçağlardan günümüze hemen hemen tüm toplumlarda zengin ve yoksul şeklinde tanımlanabilecek iki grup var olmuştur. Bu sınıflandırma elbette ulusal boyutta da aynı şekilde var olmuştur. Hem toplumsal hem de ulusal anlamda bu iki temel grup haricinde ayrıca bu iki grup arasında dengeyi oluşturan ve orta kesim diye ifade edebileceğimiz bir grup daha varlığını sürdürmüştür. Ancak tartışmalar, bu grup haricinde, bir bütünün ayrılmaz parçaları gibi düşünülen zengin ve yoksul kesimler üzerinden varlığını devam ettirmiştir.

Zenginlik ve yoksulluk kavramlarının geçmişine baktığımızda, bu olgular arasında ilk dönemlerden itibaren var olan ayrışmalar, özellikle 18. Yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi ile artışa geçtiği ve günümüze kadar da bu artışın devam ettiği şeklindedir. “*Birinci Makine Çağı*” (The first Machine Age) olarak adlandırılan Sanayi Devrimi neticesinde, fiziki güce dayanan üretim tarzından makine gücünün hâkim olduğu bir üretim biçimine geçilmiştir. Bu durum ayrıca sermaye birikiminin artmasına kaynak teşkil etmiştir. Başka bir ifadeyle 18. Yüzyılda, buhar gücünün kullanılmasıyla ortaya çıkan makinelerde yaşanan teknolojik gelişmeler, makineleşmiş bir endüstrinin doğmasına yol açmış; söz konusu durum ise maliyetlerin düşmesine, üretimin artmasına ve dolayısıyla da bireysel ve ulusal anlamda zenginliklerin artmasına neden olmuştur.

Devletlerin zenginlik kaynaklarını inceleyen literatüre göz attığımızda karşımıza ilk çıkan eser kuşkusuz, Adam Smith tarafından 1776 yılında yazılan “*An inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*”

isimli başeserdir. Bu çalışma sadece ekonomi biliminin ortaya çıkmasını sağlaması açısından değil; aynı zamanda özerk ve sistematik bir biçimde ele alınmasını sağlamasından dolayı çığır açan bir eser olarak kabul edilmiştir. Söz konusu eser toplumların nasıl zenginleştiği sorusundan ziyade nasıl zenginleşebileceği sorusu üzerine odaklanmıştır. Bu bağlamda ülkelerin zenginleşebilmesi adına Adam Smith, tam rekabet, görünmez el, iş bölümü, emek, sermaye, para ve ücret konularını ele almıştır. Bu nedenlerden dolayı söz konusu eser sıralayacağımız literatürden farklılık arz etmektedir.

Devletlerin zenginlik ve yoksulluk koşullarını inceleyen çalışmalardan bir diğeri Max Weber (1905) tarafından yazılan *“The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism”* isimli çalışmadır. Weber bu çalışmada, geleneksel toplumlardan modern toplumlara geçişin dinamiklerini incelemiş ve şu sonuçlara ulaşmıştır: Genel olarak geleneksel toplumlarda dinin ve metafiziğin yoğun bir etkisi bulunmakta iken; modern toplumlarda rasyonalite kavramının öne çıkmaktadır. Böylece fikri hareketlerde yaşanan değişmelerin ekonomik dinamikleri harekete geçirdiğini ifade etmiş ve bu çıkarımını dinsel karşılaştırmalar yaparak desteklemiştir.

Adam Smith ve Max Weber’in bu önemli çalışmalarından sonra devletlerin zenginliğinin ve yoksulluğunun nedenlerini araştıran şu çalışmalar ortaya konulmuştur: Lionel Rabbins (1935) *“An essay on the Nature and Significance of Economic Science”*; Jared Diamond (1997) *“Gun, Germs and Steel”*; David S. Landes (1999) *“The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor”*; Luigi Guiso, Sapienza Paola, and Zingales Luigi (2006) *“Does Culture Affect Economic Outcomes?”*; B. Jeffrey Sachs (2006) *“The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Times”*; Guido Tabellini (2010) *“Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe”*; Daron Acemoğlu, and James A. Robinson (2012) *“Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty”*.

Bu çalışmalar arasında en güncel olan ve ayrıca diğer çalışmaları etraflıca irdeleyen ve bunun üzerinde yeni bir öneri sunan çalışma, Acemoğlu ve Robinson’a ait olan Why Nations Fail çalışmasıdır. Bu çalışmada günümüz devletlerin zenginleşmelerinin ve yoksullaşmalarının nedenleri incelenirken daha önce ileri sürülen hipotezlerin eksik ya da yanlış olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca devletlerin zenginlik ve yoksulluk durumlarının nedenleri hakkında yeni açıklamalarda bulunulmuş ve devletlerin gelecekte nasıl zenginleşebilecekleri hakkında önerilere de yer verilmiştir.

Bireyler, toplumlar ve devletler arasında büyük öneme sahip olan zenginlik ve yoksulluk kavramları, etki etmiş olduğu bu grupların varlıklarını sürdürebilmeleri ya da yok olmaları anlamında önemli bir fonksiyona sahip olmuştur. Özellikle devletler açısından durumu ele aldığımızda, tarihsel süreç içerisinde bunun birçok örneğine rastlamak mümkündür. Bu örneklerden en dikkat çeken, Sanayi Devriminden derinden etkilenen Osmanlı İmparatorluğudur. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışını tek başına iktisadi ve mali kavramlara indirgemek eksik bir değerlendirme olsa da, yıkılışının en büyük nedenleri arasında yer aldığını ifade etmek yerinde bir değerlendirme olacaktır.

Yapılan bu açıklamalar çerçevesinde, dört bölümden oluşan çalışmanın ikinci bölümünde, 18. yüzyıldan sonra yaygınlaşan ve günümüzde doruk noktasına ulaşan devletlerin zenginleşmelerinin ya da yoksullaşmalarının nedenleri üzerine ileri sürülen hipotezler tartışılacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, bu tartışmalar neticesinde Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışının ardındaki iktisadi ve mali nedenler, bu hipotezler üzerinden araştırılacaktır. Çalışmanın son bölümünü oluşturan sonuç bölümünde ise çalışmanın sonuçları üzerinde genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Devletlerin Zenginliğini Açıklayan Hipotezler

Zenginlik ve yoksulluk¹ kavramları hem geçmiş dönemlerde hem de günümüzde toplumların ve devletlerin tartıştığı en önemli konular arasında yer almaktadır. Kuşkusuz bunun en temel nedeni bireylerin ve devletlerin varlıklarını devam ettirebilmelerinin en temel kaynağının iktisadi ve mali konular olmasıdır. Varlığını devam ettirebilme zorunluluğu ve gerçekliği ile karşı karşıya kalan insanlar ve bu ortak amaç uğruna kabileler, beylikler, devletler ve imparatorluklar kurmuşlardır. Bu toplulukların oluşturulmasının ardında yatan gerekçelerin çeşitli olmasına rağmen, en önemli nedenin insanların ortak ihtiyaçlarının giderilmesi arzusu yatmaktadır.

Tarihsel bir gerçeklik olarak karşımızda duran bu durumun geçerliliği günümüzde de artarak devam etmekte ve önemini korumaktadır. İnsanlık adına böylesi önemli bir konuma sahip olan iktisadi ve mali olayların geçmişine baktığımızda çalışmak, para kazanmak ve zenginlik gibi kavramlar, ilk insandan günümüz insanına kadar her dönemde insan ile birlikte tarih sahnesinde yerini almıştır.

¹Sachs (2005:21), şiddetine göre üç türlü yoksulluk çeşidi olduğunu belirtmekte ve onları şu şekilde sıralamaktadır: Aşırı/Mutlak Yoksulluk, Orta Düzey Yoksulluk ve Göreceli Yoksulluk.

Bu çalışma zorunluluğu ile para kazanma ve biriktirme dürtüsü birey ve devlet düzeyinde zenginler ve fakirler şeklinde tanımlanabilecek iki grubun doğmasına neden olmuştur. Bu iki grup arasında ki söz konusu ilişki tarihin her aşamasında var olagelmıştır. İşte bu ilişki örtüsü günümüz iktisat tarihçilerinin temel inceleme alanını oluşturmuştur. İktisat tarihçileri, iktisat teorisinin geliştirdiği kavram ve tahlil yöntemlerini tarihsel olaylara uygulayarak bir yandan ekonomik büyümenin nedenlerini araştırmış, öte yandan da eşitsiz iktisadi gelişme olgusunun kaynaklarını anlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır (Güran, 2011:4).

İktisat tarihçilerinin yapmış oldukları bu çalışmalar neticesinde günümüz devletlerin zenginlik ve yoksulluk durumlarının tarihsel geçmişi sayısal verilerle ortaya konulmuştur. Pamuk (2006:809) her ne kadar toplanan bu verilerden özellikle Sanayi Devrimi öncesine ait verilerin yetersiz olduğunu ve bu verilerin güvenilirliğinden şüphe duyulması gerektiğini belirtse de, söz konusu verileri Tablo 1’de takip etmek mümkündür².

Tablo 1. Dünyada Kişi Başı Gelir, 1000-1998 (1990 Uluslararası dolar geliriyle)

Bölgeler	1000	1500	1820	1998
Batı Avrupa	400	774	1.232	17.921
ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda	400	400	1.201	26.146
Japonya	425	500	669	20.413
Asya (Japonya hariç)	450	572	575	2.936
Latin Amerika	400	416	665	5.795
Doğu Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği	400	483	667	4.354
Afrika	416	400	418	1.368
Dünya	435	565	667	5.709
Bölgelerarası Farklılık Oranı	1.1:1	2:1	3:1	19:1

Kaynak: Tevfik Güran, (2011), İktisat Tarihi, p.3, Der Yayınları, İstanbul.

Tablo 1’de görüldüğü üzere 1000’li yıllardan 1820’li yıllara kadar ekonomik gelişme bölgeler arasında dengeli bir şekilde yaşanmıştır.

²Pamuk (2006:809) çalışmasında bu verilere duyulan güvensizliğin nedenini 1913-1950 yılları arasında dahi gelişmekte olan ülkelerin verilerinin tam olarak tahmin edilemediğiyle açıklamaktadır.

1820'ye gelindiğinde dünyanın ekonomik açıdan gelişmiş bölgeleri olan Batı Avrupa ve ABD'de ki kişi başı gelir düzeyinin, Afrika bölgesinin yaklaşık 3 katı, diğer bölgelerin ise ortalama 2 katı şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak 1820'den sonraki süreci dikkate aldığımızda ise, kişi başına düşen gelir bölgeler arası farklılaşmakta ve Batı Avrupa ve ABD bölgeleri ile diğer bölgeler arasında kişi başına düşen gelir açısından bir uçurum gözlemlenmektedir. Yine tabloda görüleceği üzere 11. yüzyılda 1 olan bölgeler arası farklılık oranı, 20. yüzyılın sonlarına doğru 19 kat olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu durumun temel nedeni olarak 18. yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi³ gösterilmiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte dünya tarihinde ilk kez nüfus artışı ile refahın arttığı gözlemlenmiştir. Burada yaşanan bu olayın devrim olarak adlandırılması ise, insan hayatına sunmuş olduğu bu köklü değişiklikten kaynaklanmıştır.

Sanayi Devriminin nasıl ortaya çıktığı hakkında iktisat tarihçileri birtakım nedenler ileri sürmüşlerdir. Bu nedenler şu şekilde sıralanmıştır (Güran, 2011:134):

- Sermaye birikiminde artışın yaşanması,
- 16. yüzyıldaki coğrafi genişlemenin bir sonucu olarak dünya ticaretinde artışın yaşanması,
- Teknolojik gelişmelerin hızlanması,
- Sosyal ve dini alanlarda yaşanan değişmelerin sonucunda kapitalist teşebbüs ruhunun ortaya çıkması,
- İktisadi gelişmeyi destekleyecek girişimcilik ve özel mülkiyet gibi konuların kanunlarla korunması.

Yukarıda belirtilen nedenlerden birkaçının ya da tamamının neden olduğu Sanayi Devrimi, ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Avrupa'da savaşların durması ve dünya ticaretinin canlanmasıyla, İngiltere'de faaliyete sokulan çitleme (enclosure) hareketi, piyasa için üretimde bulunan büyük şirketlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yine bu dönemde merkantilist politikalar olan aşırı korumacı politikalara son

³Erik Brynjolfsson ve Andrew McAfee Sanayi Devrimini teknolojik yenilikler vasıtasıyla insanların karşılaştığı ilk gelişme olması hasebiyle onu Birinci Makine Çağı (The First Machine Age) olarak adlandırmaktadır. İkinci Makine Çağı (The Second Machine Age) olarak da bilgisayar ve diğer dijital gelişmeler neticesinde yaşanan zihinsel dönüşümü kabul etmektedir (Brynjolfsson and McAfee, 2014:7-8).

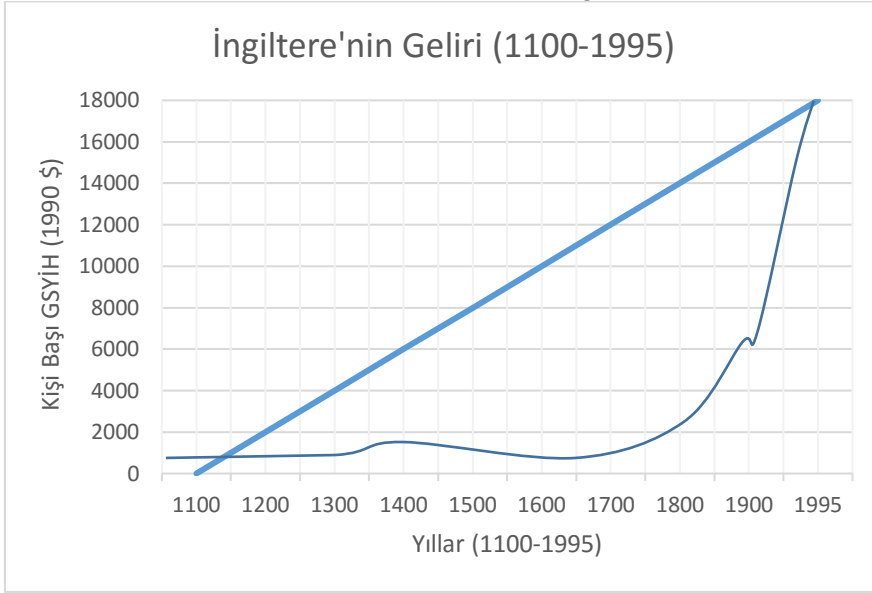
verilmiştir (Savaş, 1999:261). Bunlara ek olarak buhar gücünün icadıyla birlikte fabrikalar yaygınlaşmış ve seri üretime geçilmiştir. Böylece ani, keskin ve sürdürülebilir bir gelişme ortaya çıkmıştır (Brynjolfsson and McAfee, 2014:6-7). Tüm bu gelişmeler neticesinde özellikle 1780 ile 1850 yılları arasında ve sonrasında İngiltere’de büyük bir dönüşüm yaşanmış ve bu tarihten sonra hem İngiltere hem de Batı için artık hiçbir şey eskisi gibi olmamıştır. Sanayi Devrimi İngiltere’ye yeni bir dünyanın kapısını açmıştır (Cipolla, 1993:215).

Sanayi Devriminin İngiltere’de ortaya çıkmasının bir diğer nedeni olarak da yaşanan Aydınlanma⁴ faaliyetleri gösterilmiştir. Aydınlanma faaliyetleri yoluyla insanın özgürlüğüne kavuşacağına inanan Lorke, Burke ve Gibbon gibi aydınlar bu dönemde İngiltere’de yaşamışlardır (Savaş, 1999:260). Bu aydınlardan Edward Gibbon’ın 1776 yılında “*Roma İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküşünün Tarihi*” çalışmasının ilk cildi yayınlanmıştır. Ayrıca yine bu dönemde Adam Smith’te bu aydınlanma faaliyetleri içerisinde yer almış ve aynı yıl Milletlerin Zenginliği kitabını yayınlamıştır. Smith bu çalışmasında gümüş ve altın biriktirmenin ötesinde, yalnız zenginlere ve iktidar sahiplerine değil, aynı zamanda herkese yeni bir dünya vadetmiştir. Bu kapsamda Milletlerin Zenginliği bir ekonomik bağımsızlık bildirgesi olarak kabul görmüştür (Skousen, 2001:15-16).

Bu kabulün neticesinde İngiltere ekonomisinde köklü değişiklikler ve iktisadi hayatta canlanma yaşanmıştır. Yaşanan bu değişiklikleri ve iktisadi canlanmayı Şekil 1’de incelemek mümkündür (Skousen, 2001:15):

⁴Aydınlanma Çağı, İngiltere’de “*Kutsal İsyan*” diye bilinen ayaklanmanın olduğu 1688 yılında başlayan ve 1789 Fransız İhtilali ile sona eren dönemi kapsamaktadır (Savaş, 1999:260).

Şekil 1. Kişi Başı Reel Gelirdeki Artış, İngiltere, 1100-1995

Kaynak: Mark Skousen, (2001), *The Making Modern Economics: The Lives and Ideas of the Great Thinkers*, p. 15, London.

Şekil 1’de görüldüğü üzere İngiltere ekonomisinde 1100’lü yıllardan 1800’lü yıllara kişi başına düşen gelirin dengeli bir seyir izlediği görülmektedir. Ancak Sanayi Devriminden sonra kişi başına düşen gelir önemli bir şekilde artmıştır. Bu artış 20. Yüzyılın sonlarına kadar artarak devam etmiştir. Şekilde verilen değerler ile Tablo 1’de verilen değerler birbirini destekler nitelikte sonuçlar ortaya koymuştur.

Gerek İngiltere gerekse Batı Avrupa, ABD ve Japonya açısından ortaya çıkan bu olağanüstü sonuçlar, iktisat tarihçilerin ilgisini çekmiş ve onları Sanayi Devriminden sonra yaşanan bu köklü değişikliklerin nedenlerini incelemeye sevk etmiştir. Bu çerçevede devletlerin zenginliklerinin ya da yoksulluklarının nedenlerinin açıklanmasında bir takım hipotezler ileri sürülmüştür. Bu hipotezleri coğrafya hipotezi, kültür hipotezi, cehalet hipotezi ve kapsayıcı/sömürücü kurumlar hipotezi şeklinde sıralayabiliriz.

2.1 Coğrafya Hipotezi

Günümüz dünyasında yaşanan zenginliklerin ve fakirliklerin nedenlerini açıklayan hipotezlerin ilki ve en eskisi coğrafya hipotezidir. Coğrafya hipotezi, zengin ve fakir ülkeler arasındaki derin ayrışmanın nedenini coğrafi farklılıklardan kaynaklandığını belirtmektedir. Bu hipoteze göre, Yengeç Dönencesi ile Oğlak Dönencesi arasında yer alan Afrika, Orta

Amerika ve Güney Asya gibi bölgelerin fakir olmasına rağmen ılıman bölgelerde yer alan bölgelerin zengin olmasının temel nedeni bu coğrafi farklılıklardır (Sachs, 2005:57-59). Başka bir ifadeyle iki farklı bölge arasında yaşanan zenginlik ve farklılığın asıl nedeninin, bölgelerin bulunmuş oldukları alanların iklim koşullarına ve coğrafi şartlarına göre şekil almasındandır.

Coğrafya hipotezi, ülkelerin zenginliklerini ve fakirliklerini iki unsur vasıtasıyla açıklamaktadır (Acemoğlu ve Robinson, 2014:52-55). Bu unsurlardan birincisi tropikal bölgelerde yaşayan insanların tembel olması varsayımdır. Bu varsayımı ileri süren isimlerin başında Fransız Siyaset felsefecisi Montesquieu gelmekte ve tropikal iklimlerde yaşayan insanların tembelleğe eğilimli olduklarını ve merak duygusundan yoksun olduklarını ileri sürmektedir. Ayrıca bu özelliklere haiz olan bu insanların sıkı çalışmayı sevmediklerini ve despot yöneticiler tarafından yönetilmeyi kabul ettiklerini ifade etmektedir. İkinci varsayım ise, tropikal bölgelerde tarımın verimsiz olması varsayımdır (Landes, 1999:5). Bu varsayıma göre, tropik bölgelerde toprağın zayıf olmasından ve şiddetli yağmurlardan dolayı tarımın verimsiz olduğu belirtilmekte ve ayrıca besin maddelerinin muhafaza edilmesinin zor olduğu ileri sürülmektedir.

Günümüzde coğrafya hipotezi hala geçerliliğini korumakta ve bu hipotez kendine taraftar bulabilmektedir. Bu hipotezi savunanların başında Jeffrey Sachs ve Jared Diamond gelmektedir. Jeffrey Sachs yukarıda belirtilen varsayımlara iki varsayım daha ekleyerek söz konusu hipotezi geliştirmiştir. Bu varsayımlardan birincisi tropikal bölgelerde yaşanan sıtma gibi hastalıkların yoğun olması nedeniyle işgücünün düşük olması, ikincisi ise toprak veriminin düşük olması şeklindedir (Sachs, 2005:58-59). Sachs (2005:20), bu nedenlerden dolayı ülkelerin “*yoksulluk açığına*” (*poverty gap*) maruz kaldıklarını ve bu sarmaldan çıkamadıklarını ifade etmiştir⁵.

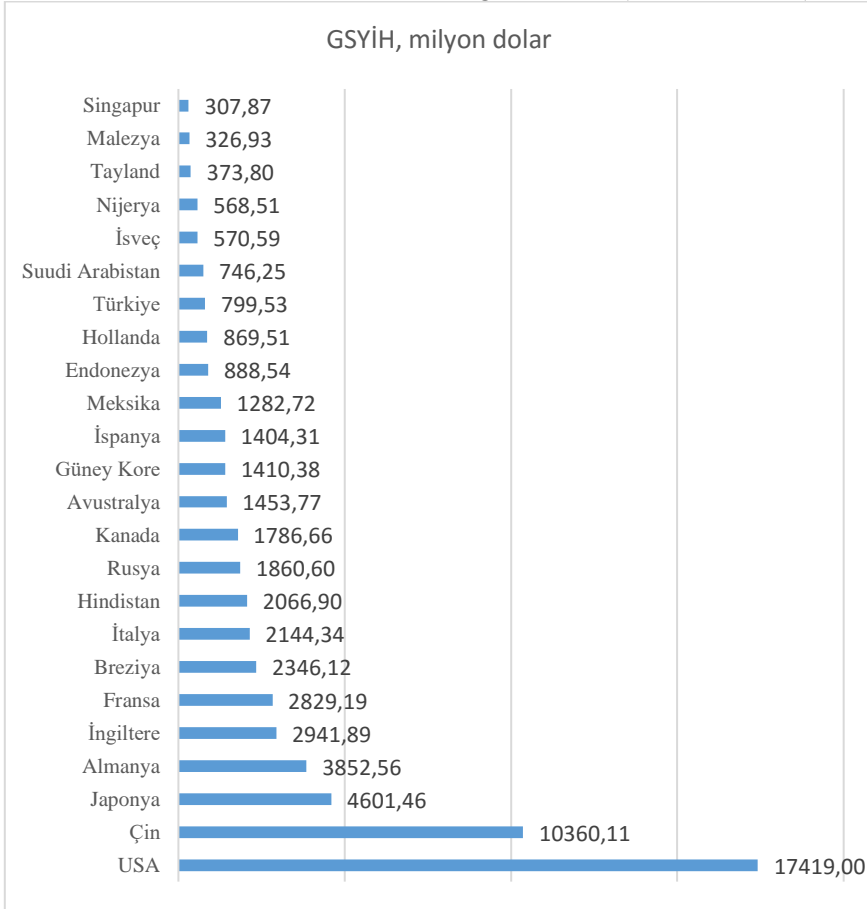
Coğrafya hipotezini savunan bir diğer isim olan Jared Diamond, bu hipotezi farklılaştırarak zenginlik ve fakirliğin nedenini modern çağın başlangıcındaki bölgelerin sahip olduğu bitki ve hayvan türlerine dayandırmaktadır. Diamond (1999:405-425) coğrafya hipotezini Papua Yeni Gine ile Ortadoğu bölgelerinin karşılaştırması yardımıyla açıklamaktadır. Diamond bu karşılaştırmada avcı ve toplayıcı dönemden sonra her iki bölgede de tarım ve hayvancılığın geliştiğini belirtmektedir. Ancak her iki bölge arasında oluşan farkın nedenini, bölgede yaygın

⁵Ancak Sachs, zengin ülkelerin bu ülkelere 2005-2025 yılları arasında yıllık 195 milyar dolar dış yardım yapmaları durumunda bu yoksulluğun ortadan kaldırılabilceğini ileri sürmüştür (Banerjee and Duflo, 2011:16).

olarak bulunan bitki ve hayvan çeşitliliğinde olduğunu ifade etmektedir. Böylece Ortadoğu'da bitki ve hayvan çeşitliliğinde görülen kalite ve verimlilik sayesinde bu bölgede bir zenginler sınıfının ortaya çıktığını, Papa Yeni Gine bölgesindeki hayvan ve bitki çeşitliliğinin az ve verimsiz olması da bu bölgenin fakir kalmasında önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Başka bir ifadeyle zengin bitki ve hayvan çeşitliliğine sahip olan bölgelerin tarımsal anlamda geliştiği ve bu durumun da ilerleyen süreçte bölgeler arası teknolojik ve refah farklılıkların derinleşmesine neden olduğunu belirtmektedir. Bu dönüşüm neticesinde de zenginliğin Ortadoğu'dan Avrupa'ya ve Amerika'ya geçtiğini ifade etmektedir.

Devletlerin zenginlik ve fakirlik durumlarını açıklamayı hedefleyen coğrafya hipotezi her ne kadar günümüzde geçerliliğini sürdürmeye devam etse de yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle Acemoğlu ve Robinson (2014:53-59), bu hipotezin dünyada yaşanan eşitsizliğin nedenlerini açıklamada yetersiz olduğunu belirtmişler ve gerek Aztek ve İnka gibi geçmiş devletlerden gerekse Malezya, Singapur ve Botswana gibi günümüz ülkelerinden örnekler vermişlerdir. Bu devletlerin temel özelliği tropik bölgelerde yer almış olmalarına rağmen refah bir konumda olduklarını ifade etmişlerdir. Acemoğlu ve Robinson'un bir diğer eleştirisi ise aynı bölgede yer almalarına rağmen sınır iki bölgede yaşanan zenginlik farklılıklarının yaşanması durumu olmuştur. Örneğin Nogales Arizon ile Nogales Sonor, Kuzey Kore ile Güney Kore ve Doğu Berlin ile Batı Berlin arasında sadece bir sınır olmasına rağmen derin farklılıkların bulunmasının coğrafya hipotezi ile açıklanamayacağını belirtmişlerdir.

Şekil 2. GSYİH Açısından En Zengin Ülkeler (2014, Nominal)

Kaynak: World Development Indicators, World DataBank.

Gerçekten de 2014 yılı itibariyle ülkelerin nominal GSYİH'lerini gösteren şekil 2'yi incelediğimizde, coğrafya hipotezine yapılan eleştirilerin geçerliği olduğu görülmektedir. Coğrafya hipotezinin belirttiğinin aksine, dünya zenginliğinin belirli bölgeler arasında yer almadığı, tam aksine, dengeli bir dağılım olmasa da, dünya geneline dağıldığı görülmektedir. Şekil 2'de görüleceği üzere, Brezilya, Hindistan, Avustralya, Meksika, Suudi Arabistan ve Nijerya gibi ülkelerin dünyanın en zengin 21 ülkesi arasında yer almakta, ayrıca Tayland 31, Malezya 33 ve Singapur ise 34. sırada bulunmaktadır. Belirtilen bu ülkelerin ortak özelliği bunların Yengeç ve Oğlak Dönencesi arasında yer almaları şeklindedir. Başka bir ifadeyle coğrafya hipotezinin temel varsayımı olan zenginliğin Yengeç ve Oğlak Dönencesi arasında yer alamayacağı varsayımının, söz konusu

lkeler için geçerli olmadığı ortaya konulmuştur. Böylece zenginliğin belirli bir alandan ziyade dünyanın geneline yayıldığı Şekil 2’de yer alan ülkeler örneğinden hareketle tespit edilmiştir.

2.2. Kültür Hipotezi

Ülkelerin zenginlik ve fakirlik konularını açıklamayı hedefleyen hipotezlerin ikincisi kültür hipotezidir. Bu hipotezin versiyonun kökenleri Marx Weber’e dayanmakta⁶ ve ilk olarak 1905 yılında yayınlanan “*The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*” çalışmasıyla ortaya çıkmaktadır. Weber’den sonra din ve ekonomi ilişkisini ele alan bir diğer alışma, Tawney’in 1926 yılındaki “*Religion and the Rise of Capitalism*” alışması olmuştur. Bu iki çalışma devletlerin zenginliklerini genel anlamıyla ülkede hakim bulunan dine⁷ ve dolayısıyla dinin etkilemiş olduğu kültüre dayandırmışlardır (Fase, 2005:87).

Weber (2005), devletlerin zenginleşmesinde dinin etkisini Skolastik düşünce ile Protestanlık arasında bir karşılaştırma yaparak ele almıştır. Weber, Skolastik dönemde hakim olan ve günah kabul edilen yüksek fiyat koymak, faiz alıp vermek gibi davranışların ekonomik hayatı yavaşlattığını belirtmiştir. Ancak Protestanlığın bu yanlış inançları değiştirdiğini belirten ve bu dünyadaki zenginlik ile ahiret kurtuluşu arasında bağ kuran Weber’e göre dünya hayatındaki zenginlik, ahiret kurtuluşunun bir göstergesi kabul edilmiş ve bu başarının da Protestan ahlakı ile sağlandığı ifade edilmiştir.

Weber tarafından ileri sürülen bu görüş, Acemoğlu ve Robinson (2014:63) tarafından eleştirilmiş ve Protestanlık ile ekonomik başarı özel bir ilişki kurmanın yetersiz olduğu belirtilmiştir. Çünkü modern çağın ilk büyük ekonomilerinin halkının geneli Protestan olan Hollanda ve İngiltere olmasına rağmen, 19. yüzyılda Fransa’nın, 20. yüzyılda İtalya’nın ve günümüzde Doğu Asya’nın ekonomik başarılarının ardında Protestan ahlakının olmadığını ifade etmişlerdir.

⁶Din ve ekonomi arasında bir ilişkinin var olduğunu ve dinin ekonomi üzerinde etkilerinin bulunduğunu belirten isimlerin başında Thomas Aquinas, John Calvin ve Adam Smith gelmektedir (Wilson, 1997:16). Ancak ülkelerin zenginleşmesi ile din arasındaki ilişkiyi ele alan ilk isim Marx Weber’dir.

⁷Bu düşüncenin aksine din ve ekonomi arasında bir ilişkinin olmadığını, başka bir ifadeyle ülkelerin zenginleşmesinde dinin bir etkisinin bulunmadığını belirten çalışmalarda bulunmaktadır. Bu çalışmalara göre dinin yapısı gereği “*Tanrıyı*” tanıtan bir alan olması, az tüketimi ve dolayısıyla az üretimi tavsiye etmesinden dolayı, dinin topluma faydasından çok zararının olduğu belirtilmektedir (Waterman, 1996:9; Nelson, 1998:144).

Acemoğlu ve Robinson (2014:60-66) bu değerlendirmelerini yine Nogales ve Kore örnekleri yardımıyla açıklamaktadır. Acemoğlu ve Robinson'a göre Nogales Arizona ile Nogales Sonora arasında kültürel anlamda birçok benzerlikler bulunmaktadır. Aynı şekilde Güney Kore ile Kuzey Kore arasında da derin benzerlikler bulunmakta ve dil, etnik köken ve kültür bakımından benzeri görülmemiş bir şekilde homojen oldukları ifade edilmektedir. Ayrıca her iki bölge arasında görülen kültürel farklılıkların ise zenginliğin bir nedeni değil, tam aksine birer sonucu olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir.

Din ile devletlerin zenginlikleri arasında bir paralellik olmadığını ifade eden Acemoğlu ve Robinson (2014:63) Ortadoğu'nun geri kalmasında dinin başka bir ifadeyle İslam'ın bir etken olmadığını belirtmekte ve Ortadoğu'nun geri kalmasında tarihsel olayların özellikle de Osmanlı İmparatorluğunun ve onun ardında da İngiliz ve Fransızların sömürge politikalarının yoğun etkilerinin olduğunu belirtmektedir.

Devletlerin zenginleşme veya yoksullaşma yolunda dinin ve dolayısıyla da kültürün önemli bir unsur olduğunu iddia eden kültür hipotezinin, bir diğer versiyonu da Avrupalılar ve Avrupalı olmayanlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu hipotezi savunan isimlerin başında David Landes⁸ gelmektedir. Landes'e göre (1999) Avrupalıların sahip oldukları Roma mirası, onları zenginlik anlamında üst bir konuma getirmekte iken, dünyanın geri kalanın yoksul olmasının önemli nedeni bu mirasa sahip olamamalarıdır⁹. Başka bir ifadeyle, Batı geçtiğimiz bin yıl boyunca hem ekonomik hem de kültürel açıdan dünyanın liderliğini yaptığını belirtirken bunun en temel nedeninin Batı'nın sahip olduğu kültürel farklılıkların neticesinde maddi zenginliğin ortaya çıktığı şeklindedir. Landes (1999:29-44) bu durumu çalışmasının 3. bölümünde yer alan "*European Exceptionalism*" kavramıyla açıklamakta, Avrupa'nın her zaman Doğu'dan daha farklı ve üstün olduğunu belirtmektedir.

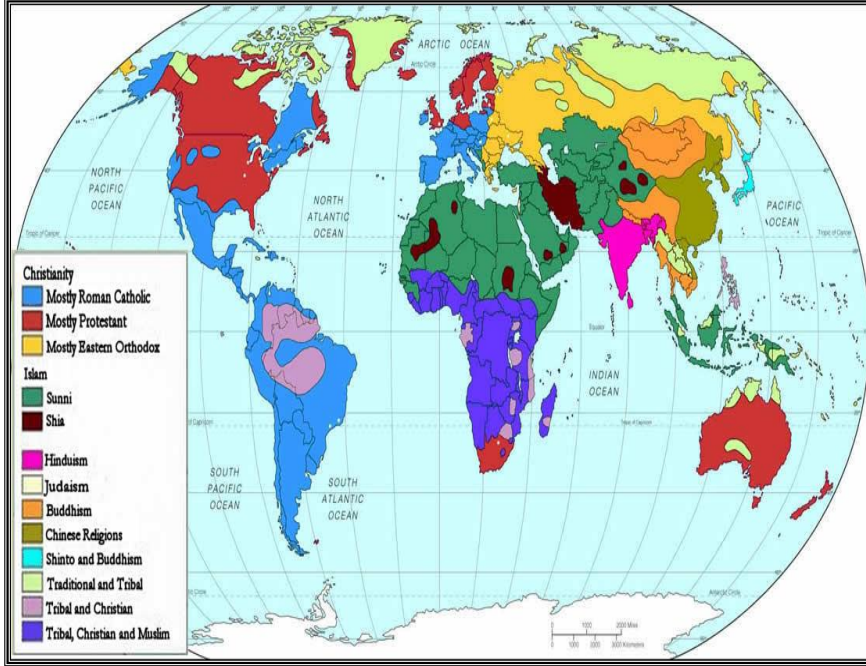
Acemoğlu ve Robinson'a göre (2014:65) kültür hipotezinin bu versiyonu da diğer hipotezler gibi konuyu açıklamaktan uzaktır. Çünkü günümüzde Arjantin ve Uruguay'da yaşayan Avrupa kökenli insanların sayısının Kanada ve Birleşik Devletlerde yaşayan insanlardan fazla olmasına karşın, bu ülkelerin ekonomik performanslarının iyi bir konumda olmadığını ifade etmişlerdir. Aynı şekilde Japonya ve Singapur'da

⁸Landes ülkelerin zenginleşmesinde sadece kültür hipotezinin etkili olduğunu savunmamakta, aynı zamanda coğrafya hipotezinin de önemli bir etken olduğunu ifade etmektedir (Landes, 1999:5).

⁹Acemoğlu ve Robinson (2014:65), bu varsayımı kültür hipotezinin son kalesi olarak kabul etmektedir.

yaşayan Avrupalı sayısının az olmasına rağmen bu ülkelerin Avrupa ülkelerinden daha müreffeh olduklarını belirtmişlerdir.

Harita 1. Dinlere Göre Dünya Nüfusunun Dağılımı

Kaynak:

http://www.age-of-the-sage.org/mysticism/world_religions_populations.html (Erişim Tarihi 11.12.2015)

Devletlerin zenginleşmesini açıklamayı hedefleyen kültür hipotezine yapılan eleştirileri dünya haritası üzerinde incelediğimizde, bu eleştirilerin geçerliği olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Weber tarafından ileri sürülen Protestan ahlakı ile zenginlik arasında bir ilişkinin geçerli olması durumunda zenginliğin sadece kırmızı renkteki alanlarda olması gerekirdi. Ancak Harita 1’de de görüleceği üzere günümüz dünyasındaki zenginlik sadece kırmızı renkteki alanlarla sınırlı olmayıp dünya geneline yayıldığını ifade edebiliriz. Söz konusu durumu şekil 2’de de incelemek mümkündür. Şekil 2’de görüleceği üzere dünyanın en büyük 2. ekonomisi Çin ve 3. büyük ekonomisi ise Japonya’dır ve bunların Protestanlıkla ilgisinin bulunmadığını renklerden görebiliriz.

Aynı şekilde kültür hipotezinin Landes (1999) tarafından sunulan bir diğer versiyonu olan Roma mirasına sahip olan Avrupa ülkeleri ile diğer dünya ülkeleri ilişkisini incelediğimizde, söz konusu zenginliğin sadece mavi ve

kırmızı alanlarla sınırlı olması gerekirken, zenginliğin yeşil ve turuncu alanlara da yayıldığını görmek mümkündür.

2.3. Cehalet Hipotezi

Devletlerin zenginlik ya da yoksulluk durumlarının nedenlerini açıklayan hipotezlerden üçüncüsü cehalet hipotezidir. Cehalet hipotezine göre dünya eşitsizliğin temelinde yoksul ülkelerde bulunan idarecilerin bu yoksulluktan nasıl kurtulacaklarını bilememeleri yatmaktadır.

Cehalet hipotezini savunan düşünürler temel olarak Lionel Robbins'ın 1932'de yazılan "*An Essay on the Nature Significance of Economic Science*" çalışmasını referans almakta ve Robbins'ın orada yapmış olduğu iktisat tanımı üzerinden değerlendirmeler yapmaktadırlar. Robbins'e göre (1932:16), iktisat bilimi, alternatif kullanım alanlarına sahip kıt kaynaklar ile amaçlar arasındaki ilişkiyi inceleyen bir bilim dalı şeklinde tanımlanmakta ve birey davranışlarını bu iki kısıt altında incelenmesi gerektiği belirtilmektedir.

Robbins tarafından ileri sürülen bu tanımlar, iktisat biliminin kullanım alanını ortaya koymakta ve iktisadın kısıtlı araçlarla toplumsal amaçları karşılamak için ahenkle işlemesi gerektiğini belirtmektedir. Başka bir ifadeyle, piyasa ekonomisi içerisinde piyasa başarısızlıkların olmadığı, tüm birey ve kuruluşların istedikleri her türlü ürün ve hizmeti özgürce üretip sattığı bir iktisadi yapıyı ortaya çıkarmaktadır. İşte cehalet hipotezini savunan düşünürler ülkelerin zenginleşmelerinin ya da fakirleşmelerinin nedenlerini piyasa başarısızlıklarının bulunduğu bir ekonomide, politika yapıcılarının bu başarısızlıklarla nasıl mücadele edeceklerini bilemediklerinden kaynaklandığını belirtmektedirler. Ayrıca zengin ülkelerin zenginleşme nedenlerini de bu ülkelerin piyasa başarısızlıkları ile mücadele edip iyi politikalar üretebilmeleri yoluyla açıklamaktadırlar.

Acemoğlu ve Robinson'a göre (2014:67-70) cehalet hipotezi savunucuları tarafından sürülen bu iddialar ülkelerin zenginlik veya yoksulluk durumlarını açıklamaktan uzak olduğu belirtilmekte ve söz konusu bu iddialarını Gana ile İngiltere, Amerika ile Meksika ve son olarak Afrika örnekleri vasıtasıyla açıklamaktadırlar. Bu açıklamalar çerçevesinde ülkelerin fakirleşmelerinin önünde ki tek engelin cehalet olduğunu kabul etmemiz durumunda dünyadaki eşitsizliğini çözümünün kolay olduğunu belirtmektedirler. Eğer bir ülkenin geri kalmasının sorunu cehalet hipotezi ise, politikacıların ve yöneticilerin iyi bir eğitim almaları sonucunda var olan bu eşitsiz yapının ortadan kaldırılabilceğini ifade etmektedirler.

2.4. Kapsayıcı/Sömürücü Kurumlar Hipotezi

Günümüz devletlerinin zenginlik veya fakirlik koşullarını inceleyen hipotezlerden sonuncusu Acemoğlu ve Robinson (2014) tarafından “*Why Nations Fail: The Orgins of Power, Prosperity, and Poverty*” çalışması kapsamında ileri sürülen kapsayıcı/sömürücü kurumlar hipotezidir. Bu hipotezde bahsi geçen diğer hipotezlerin günümüz ülkelerin zenginlik ya da fakirlik koşullarını açıklamaktan uzak olduğu belirtilmektedir. Ayrıca diğer hipotezlerce ileri sürülen nedenlere cevap olarak, ülkelerin zenginleşmesinde ya da fakirleşmesinde en büyük etkinin ülkelerin sahip olduğu kurumların yapısının etken olduğu ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle Birleşik Devletler, Büyük Britanya ve Almanya gibi dünyanın zengin ülkeleri ile Sahra-altı Afrika, Orta Amerika ve Güney Asya’daki yoksul ülkeler arasında yaşanan gelir ve yaşam standartlarındaki temel farklılıkların nedenlerini ülkelerin sahip olduğu kurumların kapsayıcı ya da sömürücü olması vasıtasıyla açıklamaktadırlar.

Bu kapsamda diğer hipotezlerin günümüz ülkelerin sorunlarını belirlemede yetersiz olduğunu Mısır¹⁰ örneği yardımıyla açıklamaktadırlar. Acemoğlu ve Robinson’a göre (2014:12-13) Mısır’da yaşanan yoksulluğun nedenlerinin ne Mısır’ın çevresinin çöllerle kaplı kalması, yağış almaması, toprağının verimli olmaması gibi varsayımları içeren coğrafya hipoteziyle, iş ahlakı yoksunluğu ya da İslam dinine mensup olma gibi varsayımları içeren kültür hipoteziyle ne de Mısırlı yöneticilerin yanlış politikalar ya da stratejilerle ülkeyi refaha ulaştıramadıkları gibi varsayımları içeren cehalet hipoteziyle açıklanabileceğini belirtmektedirler.

Bu örnekten hareketle ülkelerin zenginleşmesinde önemli bir rol oynayan kapsayıcı kurumları tanımlayan Acemoğlu ve Robinson (2014:75), kapsayıcı kurumların özelliklerini güvence altına alınmış özel mülkiyet, tarafsız bir hukuk sistemi, yeni iş sahalarının kolaylıkla açılabilmesi, insanların kendi mesleklerini seçebilmeleri şeklinde sıralamaktadır. Ayrıca bu çerçevede var olan kurumların ekonomik etkinliği, verimlilik ve

¹⁰Mısır örneğinden başka Kuzey Kore, Sierra Leone ve Zimbabve gibi tüm yoksul ülkelerde yoksulluğun temel nedeninin coğrafya, kültür ya da cehalet hipotezi değil tam aksine kapsayıcı kurumların bulunmamasıdır. Ayrıca bu ülkelerin zengin bir toplum haline gelmesinin önündeki en büyük engelin kapsayıcı kurumlar lehine siyasal dönüşümün yaşanmamasıdır (Acemoğlu ve Robinson, 2014:13-14).

refah artışını teşvik edeceğini belirtmekte ve bu özelliklere sahip olmayan kurumları ise sömürücü kurumlar olarak tanımlamaktadır¹¹.

3. Zenginleşme Hipotezleri Kapsamında Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü

Günümüz dünyasında ülkelerin sahip olduğu zenginlik ve fakirlik durumlarını inceleyen zenginleşme hipotezleri hem ülkelerin mevcut durumlarını ortaya koymakta hem de ülkelerin geçmişleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle yukarıdaki hipotezlerin geçerliliğini sadece günümüz devletlerinde değil, aynı zamanda geçmiş devletlerde de sınamak mümkündür.

Söz konusu durumu Osmanlı İmparatorluğu hakkında dikkate aldığımızda, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasının ardında yatan en önemli nedenin¹², İmparatorluğun Sanayi Devrimi sonrasında dünya genelinde yaşanan sanayileşme faaliyetleri sonucunda oluşan zenginlikten yoksun kalması gösterilmektedir. Başka bir ifadeyle Sanayi Devrimi ile insan gücü yerine makinenin önem kazanmasıyla, küçük işyerleri ve atölyelerin yerini fabrikalar almıştır. Fabrikaların ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla büyük sermayeli şirketler ve bankalar ortaya çıkmış; bu durum da üretimin artmasına ve maliyetlerin azalmasına yol açmıştır. Tüm bu sonuçlar ülkelerin hammadde ve pazar ihtiyacını artırmış ve sömürgecilik¹³ faaliyetlerini tetiklemiştir. Yaşanan bu

¹¹Ancak burada sömürücü kurumların ülkelerin ekonomik büyümelerine hiç katkı sağlamayacağını düşünmenin yanlış olduğunu belirten Acemoğlu ve Robinson (2014:91-93), sömürücü kurumlar vasıtasıyla ülkelerin iki farklı şekilde büyüebileceğini belirtmektedir. Bunlardan birincisi ekonomik kurumlar sömürücü nitelikte bile olsa, sermayeyi elinde tutan elitlerin, kaynakları yüksek verimlilikte değerlendirdiklerinde ekonomik büyüme ortaya çıkabilmektedir. İkincisi ise, elitlerin kendilerini güvende hissetmelerinden dolayı bazı kapsayıcı kurumların uygulanmasına izin vermeleri ya da gelişmeleri göz ardı etmeleri sonucu ortaya çıkan ekonomik büyüme şeklindedir.

¹²Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasının ardında yatan nedenler genel itibarıyla iç sebepler ve dış sebepler olarak ikili bir sınıflandırma çerçevesinde incelenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kodaman (2007), "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 16, ss. 1-24.

¹³Günümüz dünyasında zenginliğin ve yoksulluğun ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında etkin rol oynayan unsurların başında kuşkusuz sömürge faaliyetleri gelmektedir. Avrupa'nın özellikle Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki sömürge faaliyetlerini sadece iktisadi alanda değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel alanlarda da görmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu üzerine

gelişmeler ise, Osmanlı İmparatorluğu için çöküşe giden yolun ortaya çıktığı belirtilmiştir. (Mardin, 1985:618)

Bu döngüsel faaliyetlerin gerisinde kalan Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması ise bir zaruret olarak görülmüş ve bu yıkılışın en önemli nedeni olarak gösterilen zenginliği yakalayamaması, yukarıda belirtilen hipotezler vasıtasıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu hipotezlerden öne çıkan kuşkusuz kültür hipotezi, daha sonra kapsayıcı/sömürücü kurumlar hipotezi ve son olarak cehalet hipotezi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu kapsadığı alan itibarıyla coğrafya hipotezine uygunluğu nedeniyle, başka bir ifadeyle jeopolitik konumu itibarıyla Yengeç ve Oğlak Dönencesi arasında bulunmamasından dolayı, bu çalışmada değerlendirmeye tabi tutulmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı ile zenginlik kavramı arasında ilişki kuran hipotezlerin ilki kültür hipotezidir. Halil İncalcık (2000), Mehmet Genç (2013), Sabri Ülgener (2006a; 2006b) ve Timur Kuran (2012) tarafından ileri sürülen bu hipotezde, din/tasavvuf ve iktisadi hayat ilişkisi çerçevesinde şekillenen bir tarihsel geçmiş ve bu geçmişin günümüze etkileri incelenmiştir.

İncalcık (2010:59), söz konusu durum hakkında, henüz 16. yüzyılın sonlarından itibaren dini zümrenin özellikle de *ulemanın* devlet yönetiminde bir güç kazandığını ifade etmiş; yönetimin ve tahtın koymuş olduğu yasalara müdahalede bulduklarını belirtmiştir. Özellikle Şeyhülislam'ın fetvaları, devlet yönetiminde aranan bir gereklilik olarak önem kazandığını belirten İncalcık; bu durumun değişen koşullar karşısında hükümetin hareket serbestisini büyük ölçüde kısıtlayıcı bir rol oynadığını ileri sürmüştür. Başka bir ifadeyle İncalcık, ulemanın devlet kademesinde ki rolüne dikkat çekmiş ve devletin çöküşünde rol oynayan kesim olmalarından ziyade Osmanlı İmparatorluğunun hareket alanını kısıtlayan bir güç olarak yansıtmıştır.

İncalcık ile benzer bir yorumda bulunan bir diğer isim Mehmet Genç'tir. Ancak Genç (2013:73), ulema kesiminde ziyade *tasavvufun* rolüne dikkat çekmiş ve İncalcık'tan farklı olarak tasavvufun, Osmanlı İmparatorluğu açısından sadece olumsuzluk meydana getirdiğini ifade etmemiş, ayrıca olumlu bir tarafının da olduğunu ileri sürmüştür. Başka bir ifadeyle

yürütülen sömürge faaliyetlerinde fotoğraf makinesi ile konsololar bu hedefe ulaşmada önemli bir rol oynamıştır. Asya ve Afrika üzerindeki sömürgeleştirme hedefine misyonerler vasıtasıyla ulaşmayı hedefleyen Batı dünyası, söz konusu faaliyetler yardımıyla amacına ulaşabilmiştir (Özveren, 2000: 70-72)

tasavvufun hem ilerleme hem de gerileme yollarını tıkayan bir düzen inşa ettiğini ortaya koymuştur.

İnalcık ve Genç'in aksine, Ülgener (2006a:87-107), Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışının asıl nedenini, ticari hayatta var olan potansiyele ulaşamaması şeklinde ifade etmiştir. Bu durumu ise:

- Osmanlı toplumunda mevcut bulunan sınırsız kaza ve kader inancı,
- Kendini ve yakınlarını geçindirecek kadar ticaret yapma ve fazlasını arzulamama durumu,
- Toplu üretimden ziyade el işçiliği ile gelir elde etme isteği,
- Çarşı ve pazarda fazla vakit geçirmemenin önemi,
- Usta çırak ilişkisi gibi argümanlarla açıklamıştır.

Ayrıca tüm bu açıklamaları “*insan-ı kamil*” diye nitelendirdiği kişilik üzerinden aktarmıştır.

Esasen Ülgener (2006b:40-59), bu açıklamaları Osmanlı İmparatorluğunda hâkim olan İslam inancından ziyade toplumsal anlamda derin kitlelere ulaşan *tasavvuf*¹⁴ çerçevesinde ele almış ve Osmanlı'nın yıkılışını bu tasavvuf geleneğine bağlamıştır.

Ülgener (2006b:113) söz konusu durumu şu örnek üzerinden aktarmaktadır: İslam dini Cuma namazından sonra dahi rızık talebi için çarşı pazara dağılmayı emrederken; tasavvuf ise tabanına özellikle zikir ve hizmet yolunda oldukça ağır ve külfetli görevler yüklemiş olduğundan çarşı ve pazar işlerine fazla zaman ayırmayı hoş karşılamamış ve mümkün olduğunca o mekânlardan uzak durulmasını tavsiye/emir etmiştir. Böylece, tasavvuf geleneğinin temsilcileri olan tarikatların ortaya koymuş olduğu düşünce dünyası neticesinde, Avrupa'da yaşanan gelişmeler göz ardı edilmiş ve Osmanlı İmparatorluğunun üstünlüğü her daim kabul edilmiştir. Bu şartlar altında Batı'dan gelecek yardımların ve gelişmelerin kabul edilemeyeceği beyan edilmiştir (Kodaman, 2007:15-16).

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışını dini temeller üzerinden aktaran isimlerden bir diğeri olan Kuran (2012), söz konusu ilişkiyi “*Yollar Ayrılırken Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü*” isimli çalışmasında aktarmaktadır. Kuran'a göre (2012:9) Osmanlı'nın daha genel bir ifadeyle Ortadoğu'nun geri kalmasında en önemli etken,

¹⁴Ülgener (2006b:116), tasavvufun toplum üzerindeki etkisinin önemli olduğunu ve dini müeyyidelerden aldığı kuvvetle otoriteye kayıtsız şartsız bağlanmayı ve en ufak bir şikâyette bulunmayıp otoriteye teslim olmayı içerdiğini ifade etmiştir.

bölgenin sahip olduğu dini inanç sistemidir. Çünkü bu bölgede yaşayan ve İslamiyet'i seçen topluluklar, dinsel geleneklerden kurtulamamışlar ve buna ilaveten de İslam'ın getirmiş olduğu yeniliğe karşı çıkma iradesini sergilemişlerdir. Böylece Müslüman toplumların değişen koşullara uyum sağlayamamışlardır. Kuran (2012:50-113) söz konusu bu durumu İslam Hukukunda var olan *çokeşlilik*, *miras sistemi* ve *ortaklık hukuku* vasıtasıyla açıklama yoluna gitmiştir.

Kuran (2012:105-122) İslam toplumları ile Batı toplumları arasında geçmişte ve günümüzde var olan zenginlik farklılıklarının temel nedenini dayandırdığı miras hukukunu her iki taraf açısından karşılaştırdığında, Osmanlı toplumunda miras sisteminin İslam hukuku çerçevesinde eşit bir şekilde uygulandığını belirtmiştir. Buna karşılık, Batı toplumlarında ise "*ilk doğan kuralı*", "*son doğan kuralı*" şeklinde bilinen mirasın tamamına sahip olma gibi bir imtiyazı barındıran miras sistemi yer aldığını vurgulamıştır. Söz konusu durum, Batı toplumlarında sermayenin birikimini ve büyük yatırımların önünü açmıştır. Ancak Osmanlı toplumunda görülen eşitlikçi dağılım ise, sermayenin toplanmasından ziyade parçalanmasına ve dağılmasına, dolayısıyla da büyük yatırımların engellenmesine neden olmuştur.

Dini düşünce ve tasavvufi hayat ile Osmanlı İmparatorluğunun gerileyişi/yıkılışı arasında ilişki kuran bu görüşler hakkında Ortaylı (2008:86-87), söz konusu değerlendirmelerin eksik ve geçersiz olduğunu ifade etmiştir. Tasavvufun toplum üzerinde birtakım olumsuz etkilerinin inkâr edilemeyeceğini ifade eden Ortaylı; ancak bu durumun İmparatorluğun geneli ve devlet yönetimi üzerinde bir anlam ifade etmediğini dile getirmiştir. Özellikle 16. yüzyıl ve önceki dönemlerde Osmanlı İmparatorluğunun sahip olduğu iktisadi durumu ile söz konusu eleştiriler karşılaştırıldığında, yaşanan zenginlik ile bu değerlendirmelerin çeliştiğini belirtmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı ile zenginleşme kavramı arasında ilişki kuran hipotezlerin ikincisi, sömürücü/kapsayıcı kurumlar hipotezidir. Osmanlı İmparatorluğunun ilk kurulduğu dönemden itibaren kurumlara büyük önem verdiği ifade edilmiş ve esasında bir kurumlar dünyası içerisinde tarih sahnesine çıktığı belirtilmiştir. Bu kurumlaşmanın temelinde ise kayıt sisteminin olduğu ileri sürülmüştür (Genç ve Özvar, 2006:13). Özellikle iktisadi, mali ve sosyal anlamda köklü ve önemli kurumları ihtiva eden Osmanlı İmparatorluğunda, 19. yüzyıla gelindiğinde artık bu kurumlardan uzaklaşıldığı ve batılılaşma yolunda yeni bir zihniyet dünyasına doğru hareket edildiği belirtilmiştir (Tabakoğlu, 1996:183-185).

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışını açıklamayı hedefleyen bu hipotez ile bağlantılı açıklamaları ele alan isimlerin başında Halil İncalcık (2010) gelmektedir. Daha sonra Timur Kuran (2012) tarafından sürdürülen değerlendirmelerin, genişletilmiş ve genelleştirilmiş halini Acemoğlu ve Robinson (2014) ortaya koymuştur.

Bu hipotez ile ilgili olarak İncalcık (2000:58-59), henüz 16. yüzyılın ortalarında yaşanan yönetsel sorunların, İmparatorluk yönetiminde zafiyetin baş göstermesine neden olduğunu; yasa ve yönetmeliklerde aşınma ve çözülme sürecine girildiğini ifade etmiştir. Özellikle geniş miri topraklarının devlet denetiminde çıkarılıp, mülk ve vakıf statüsüne geçirilmesinin bu anlamda önemli bir örnek teşkil ettiğini ifade etmiştir.

Sömürücü/kapsayıcı kurumlar hipoteziyle Osmanlı İmparatorluğunun geri kalmışlığını açıklamayı hedefleyen diğer isim olan Kuran (2012:21), bu durumu dünyanın en yoksul bölgeleri haricinde ki bölgelerde olağan sayılan ve ekonomik faaliyetleri mümkün kılan yasalar, düzenlemeler ve örgütler şeklinde ifade ettiği kurumlar vasıtasıyla desteklemektedir. Söz konusu durumu ise Osmanlı İmparatorluğunda bulunan vakıflar ile Batı devletlerinde bulunan belediyeler arasında kıyas yoluna giderek açıklamıştır (Kuran, 2012:29).

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışını kurumlar üzerinden aktaran isimlerden sonuncusu ise Acemoğlu ve Robinson (2014)'dur. Acemoğlu ve Robinson (2014) tarafından yapılmış olan değerlendirmeler, Timur Kuran'ın yapmış olduğu tespitlerin desteklenmiş ve buna ek olarak, dünya genelinde yaşanan zenginlik ve yoksulluk durumları için de geçerli olduğu ifade edilmiştir.

Bu çerçevede Acemoğlu ve Robinson (2014:116-117), Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışını, yaşanan özel mülkiyetin yokluğu, tarımın yüksek oranda vergilendirilmesi, ticaretin devlet kontrolünde ve meslek loncaları ile tekeller tarafından düzenlenmesi gibi sömürücü kurumların varlığına bağlamışlardır. Bu kapsamda Acemoğlu ve Robinson (2014:63-64) Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışının ardındaki esas nedenin İslam dini olduğu düşüncesinin gerçektışı olduğunu ortaya koymuş ve bu durumu Osmanlı İmparatorluğunda yaygın bulunan sömürücü kurumlar yoluyla açıklamayı hedeflemişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı ile zenginlik kavramı arasında ilişki kuran hipotezlerin sonuncusu ise cehalet hipotezidir. Bu hipoteze göre Osmanlı İmparatorluğunda padişahın etkisinin azalmasıyla, devlet kademesinde bürokrasi güçlü bir hale gelmiştir. Güçlü bir bürokrasi ise, devletin üst kademelerine cahil ve yeteneksiz yöneticilerin gelmesine yol açmıştır (Faroqhi, 2013:71).

Yönetim kademesinde yaşanan bu dönüşüm neticesinde, kamu düzenini ve mali sistemi bozacak yolsuzluk ve rüşvet faaliyetlerin yaygın hale geldiği görülmüştür. Öyle ki, layık olmadığı halde göreve atanan devlet adamlarından, yöneticilerin yolsuzluklarına kadar birçok olay toplumda bilinir hale gelmiş ve söz konusu bu toplumsal sorunlar, Hacivat-Karagöz oyunlarına konu olmuş ve hicvedilmiştir (Ortaylı, 2009:222).

Osmanlı bürokrasisinde görülen bozulma her ne kadar İmparatorluğun son dönemleri ile ilişkilendirilse de; İnalçık (2015:324) bu bozulmanın 16. yüzyılın son yıllarından itibaren ortaya çıktığını belirtmiş ve söz konusu dönemde yayınlanan “*adaletnamelerin*” bu konuda temel dayanak noktası olduğunu ifade etmiştir. Devlet otoritesini temsil yetkisine sahip olanların kanun, hak ve adalete aykırı bir şekilde bu yetkisini kötü kullanmasını engellemek amacıyla ele alınmış olan bu adaletnameler, bozulan yönetim anlayışının ve uygulanan kötü kullanımın örneklerini göz önüne sermiştir. Beceriksiz ve kanuna aykırı olarak faaliyet gösteren bu kesimlerin yapmış oldukları bu davranışlar cehalet hipotezi kapsamında değerlendirilmiş ve Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesinde, merkezi otoritesinin bozulmasında ve yıkılmasında önemli bir rol üstlendiği şeklinde ele alınmıştır.

Yaşanan bu dönüşüm Osmanlı İmparatorluğu'nun zihniyet dünyasını derinden etkilemiş (Şeker, 2007:118-120) ve Osmanlı İmparatorluğunu iktisadi, mali ve siyasi anlamda zor bir pozisyona itmiştir.

Yapılan bu açıklamalar dikkate alındığında, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışının arkasında yatan önemli unsurun iktisadi ve mali alanda yoksullaşması, başka bir ifadeyle zenginleşememesi olarak açıklayan söz konusu hipotezlerin tamamının Osmanlı İmparatorluğu açısından geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin, yıkılışı tetikleyen unsurun Osmanlı İmparatorluğunda derin etkiler barındıran din kaynaklı olduğunu belirten kültür hipotezinin geçerli olmadığını kolaylıkla söylemek mümkündür. Bu hipotezin geçerli olduğunu kabul etmemiz durumunda, Osmanlı İmparatorluğunda asırlarca yaşanan zenginlik, söz konusu hipotezle tezat oluşturmakta ve Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışını açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Kültür hipotezinin aksine, bu yıkılışın açıklanmasında sömürücü/kapsayıcı kurumlar hipotezi ve cehalet hipotezince ileri sürülen nedenler, söz konusu durumun açıklanmasında bize yardımcı olabilmektedir. Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğunun son dönemleri incelediğinde gerek sömürücü/kapsayıcı kurumlar hipotezi tarafından ileri sürülen mülkiyet haklarının zayıf olması, müteşebbislerin kendini güvende hissedememesi, adalet sisteminin bozulması gerekse cehalet

hipotezi tarafından ileri sürülen cahil yöneticilerin iş başına gelmesi olaylarının ortaya çıktığı görülmektedir. Yaşanan bu olaylar ise sadece ülkenin zenginleşmesinin önünde bir engel olmamış; aynı zamanda imparatorluğun yıkılmasına yol açmıştır.

4. Sonuç

Günümüzde devletlerin karşı karşıya kaldıkları temel sorunların başında iktisadi ve mali anlamda zenginleşmemeleri gelmektedir. Yaşanan bu sorun devletleri sosyal ve siyasal alanlarda çıkmazlara sürüklemektedir. Ayrıca, devletler arasında yaşanan zenginlik farklılaşmaları, toplumsal huzurun sağlanması açısından da önemli bir tehdit unsuru olarak karşımızda durmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde, devletlerin zenginleşme yolunda yaşadığı dönüşümü incelediğimizde, 19. yüzyıla kadar dünya genelinde toplumlar arasında derin bir farklılaşmanın yaşanmadığı görülmüştür. 11. yüzyılda 1, 16. yüzyılda 2 ve 19. yüzyılın başlarında 3 olan bölgeler arası farklılık oranının 20. yüzyılda 19'a çıktığı ve bölgeler arasındaki zenginliğin ve farklılaşmanın derinleştiği ortaya konulmuştur.

Bu dönüşümü tetikleyen en önemli unsurun ise İngiltere’de ortaya çıkan Sanayi Devrimi’nin olduğu belirtilmiştir. Gerçekten de Sanayi Devrimi’nden sonra gerek İngiltere’de gerekse Batı ülkelerinde yaşanan zenginleşmenin temelini, “The first Machiene Age” olarak adlandırılan Sanayi Devrimi oluşturmuştur.

Yaşanan bu ani ve keskin zenginleşmenin nedenlerini araştıran iktisat tarihçileri, bu dönüşümü coğrafya hipotezi, kültür hipotezi, cehalet hipotezi ve sömürücü/kapsayıcı kurumlar hipotezi yardımıyla açıklamayı hedeflemişlerdir. Bu hipotezlerden günümüzde geçerli olanı ve devletlerin zenginleşme ya da fakirleşme nedenlerini etraflıca ortaya koyan sömürücü/kapsayıcı kurumlar olmasına rağmen, bütün hipotezler sunmuş oldukları nedenler açısından birçok açıdan eleştirilere tutulmuştur.

Devletlerin zenginleşme ya da fakirleşme serüvenlerini ortaya koyan bu hipotezler, aynı zamanda geçmiş devletlerin sona ermelerinin gerekçelerini de incelememizde yardımcı olmuştur. Bu hipotezler kapsamında Osmanlı İmparatorluğu hakkında yapılan incelemeleri dikkate aldığımızda; Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışını açıklamak için kullanılan kültür hipotezi, sömürücü/kapsayıcı kurumlar hipotezi ve cehalet hipotezi incelenmiş; coğrafya hipotezi ise inceleme kapsamına alınmamıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı hakkında değerlendirmelerden sömürücü/kapsayıcı kurumlar hipotezi ile cehalet hipotezinin ele almış olduğu nedenlerin geçerli ve mümkün olduğu; ancak kültür hipotezinin ise söz konusu durumu açıklamada yetersiz kaldığı gözlemlenmiştir.

Kaynaklar

- Acemoğlu, D. and Robinson J. A. (2014) *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*. Çev: Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul: Doğan Kitap
- Age of the Sage ,age-of-the-sage.org, 11.12.2015 tarihi itibariyle
- Banerjee, A. V. And Duflo, E. (2011) *Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty*. New York: Public Affairs
- Brynjolfsson, E. and McAfee, A. (2014) *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. London: W. W. Norton & Company
- Cipolla, C. M., (1993) *Before the Industrial Revolution: European Society and Economy 1000-1700*. London: Third Edition, Routledge
- Diamon, J. (1999) *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*. New York: W. W. Norton & Company
- Faroqhi, S. (2013) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Çev.: Ercan Ertürk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Fase, M. M. G. (2005) “Notes and Communications on Economics and Religion”, *De Economist*, 153 (1), 85-106
- Genç, M. (2013) *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: 9. Baskı, Ötüken Neşriyat
- Genç, M. ve Özvar, E. (2006). *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi
- Güran, T. (2011) *İktisat Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları
- İnalcık, H. (2000) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Cilt 1 (1300-1600). Editör, Halil İnalcık ve Donald Quataert. Çeviren, Halil Berktaş. İstanbul: Eren Yayıncılık
- İnalcık, H. (2015) *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve*

- Ekonomik Gelişim. 55. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Kodaman, B. (2007) “Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 1-24.
- Kuran, T. (2012) *Yollar Ayrılırken Ortadoğu’nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü* Çev: Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Landes, D. S. (1999) *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor*. New York-London: W. W. Norton & Company
- Mardin, Ş. (1985) “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi içinde*. Cilt 3, 618-634. İstanbul: İletişim Yayınları
- Nelson, R. H. (1998) “Economic Religion Versus Christian Values”, *Journal of Markets and Morality*, 2, 142-157.
- Ortaylı, İ. (2008) *Tarihimiz ve Biz*. İstanbul: Timaş Yayınları
- Ortaylı, İ. (2009) *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları
- Özveren, E. (2000) *Akdeniz’de Bir Doğu*. Ankara: Dost Yayınları
- Pamuk, Ş. (2006) “Estimating Economic Growth in the Middle East since 1820”, *The Journal of Economic History*, 66 (3).
- Robbins, L. (1932) *An Essay on the Nature Significance of Economic Science*. London: Macmillan & Co.
- Sachs, J. D. (2005) *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*. U.S.A.: Penguin Press
- Savaş, V. F. (1999) *İktisatın Tarihi*. 3. Baskı, Ankara: Siyasal kitabevi
- Skousen, M. (2001) *The Making Modern Economics: The Lives and Ideas of the Great Thinkers*. London
- Şeker, M. (2007) “Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8 (2), 115-134
- Tabakoğlu, A. (1996) “Osmanlı İktisat Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür*. İstanbul: İz Yayıncılık

- Tawney, R. H. (1926) *Religion and the Rise of Capitalism*, Harmondsworth. Penguin
- Ülgener, S. F. (2006a) *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları
- Ülgener, S. F. (2006b) *Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*. İstanbul: Derin Yayınları
- Waterman, A. M. C. (1996) "In What Sense, if Any, is Economics Distinct from Religion and Why Does it Matter", *Forum for Social Economics*, 25 (2), 9-14.
- Weber, M. (2005) *The Protestant Ethic and Spirit of Capitalism*. London-New York: Roudledge Classics
- Wilson, R. (1997) *Economics, Ethics and Religion: Jewish, Christian and Muslim Economic Thought*. London: Macmilan
- World Development Indicators, data.worldbank.org, 10.12.2015 tarihi itibariyle